

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 167, GOD. XI, BEOGRAD, UTORAK, 19. JANUAR 2016.

Redakcija: Miloš Živanović, Saša Ćirić; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: beton@danas.rs, redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeći broj izlazi 16. februara

MIXER / temat

Piše: Ksenija Perišić

RODNI JAZ U OBRAZOVNOM SISTEMU U SRBIJI

Za moju sedmogodišnju ćerku, nova godina je počela neočekivanim šamarom. Dok se igrala sa grupom dece, jedan mlađi dečak ju je naizgled bez povoda iznenada udario. Roditeljima je kasnije rekao da je to zato što ona „stalno nešto šefuje“! Zanimljiva je bila reakcija prisutnih odraslih osoba – s jedne strane, na nju smo uticali da se ne sveti, a on je dobio grdnju, ali i jedno uputstvo – da sme da se bije samo sa dečacima – i to samo pesnicama. Ova naizgled trivijalna crtica iz njihovih dečjih života svejedno tera na razmišljanje o tome kako vaspitavamo dečake i devojčice, svakodnevno, kroz šale, usputne komentare, prekorne reči ili poglede, manje ili više direktne smernice... Šta im nudimo i kako ih učimo? U kakve osobe im pomažemo da izrastu?

Tako se recimo pitam kako će se jednog dana ponašati prema osobi sa kojom su u vezi. Da li će mali dečak iz ovog primera za približno desetak godina smatrati, kao svaki peti srednjoškolac danas u Srbiji, da je opravdano da dečko nekada svojoj devojci lupi šamar? Ili je ipak verovatnije da će pripadati grupi koja smatra da muškarac treba da ima poslednju reč u porodici – a koju sada čini polovina ukupnog broja mladića u srednjim školama?¹ Da li će devojčica iz ove priče dalje u životu biti podržana ili ometana da „šefuje“? Kako će na njene ambicije delovati činjenica da samo polovina mladića u srednjoj školi smatra da žena može da bude jednako dobra predsednica države ili direktorka preduzeća kao muškarac? U skladu s tim je i naša realnost – čak 95% predsednika opština u Srbiji su muškarci, a manje od 15% žena je na čelu upravnih odbora preduzeća.

Da li će se oboje osećati bezbedno u školi? Trenutno u Srbiji svaka treća devojčica u VII razredu doživi seksualno uznemiravanje od strane vršnjaka (i to mereno samo u toku prvog tromesečja), a

čak dve trećine srednjoškolaca smatra da dečak koji je zaljubljen u drugog dečaka treba da dobije batine! Ne samo da zabrinjava verovatnoća da nešto slično može da im se desi, nego i da li će se

usuditi, ako im se desi, da to nekom i prijave i da li će onda naići na podršku ili osudu od strane društva i vršnjaka? Šta o tome govori činjenica da oko polovina srednjoškolki i oko 60% srednjoškolaca smatra da je devojka koja oblači prekratke sukneje i tesne majice sama kriva ako je neko napadne?

Pitam se za njihovu drugaricu Romkinju – da li će uspeti da pređe planinu od prepreke koju na njenom putu ka obrazovanju čine zajedno patrijarhat, siromaštvo i rasizam? I da li će uspeti da dospe „na drugu stranu“ i postane jedna od 25% koje završe srednju školu ili jedna od 3% koje imaju visoko obrazovanje?

Jedna od oblasti gde su rodne razlike u školskom uzrastu najuočljivije je *profesionalna orijentacija* – već pri upisu u srednje škole jasno se izdvajaju smerovi i oblasti na koje utiče rod – devojčice se izrazito češće opredeljuju za „oblasti ekonomije, administracije, ličnih usluga, tekstilstva i kožarstva, hemije i obrade hrane, kao i jezičkih smerova gimnazija, dok su ostale oblasti znatno ređe njihov izbor. Na drugoj strani, mladića ima mnogo više u obrazovnim profilima tehničkog, mašinskog i prirodno-matematičkog usmerenja i znatno su ravnomernije raspoređeni po ostalim ponuđenim oblastima obrazovanja/rada.“²

Reklo bi se da je pravo čudo što se devojčice uopšte opredeljuju za tehničke škole i kasnije fakultete ako znamo da uče na primer iz jednog udžbenika za tehničko i informatičko obrazovanje koji kao da se obraća samo dečacima – pa se tako u njemu nalaze samo slike muškaraca, crteži dečaka, pa čak je i maskota-robot nacrtan tako da bude muškog roda. Ovo je možda drastičan pri-

Fotografije u broju: Njujork, jesen 2015, foto A. Pavlović

mer, ali je u skladu sa detaljnom analizom *udžbenika i nastavnih programa* koja pokazuje da obiluju rodni stereotipima, protkanim kroz njihov sadržaj na mnoge načine.³

Sa obrazovnim sistemom u Srbiji sam se susretala kroz više uloga dobijajući priliku da ga sagledam iz različitih perspektiva: prvo kao učenica, kasnije kao majka, u međuvremenu kao stručna saradnica, psihološkinja u osnovnoj školi, autorka i realizatorka programa u srednjim školama, istraživačica, facilitatorka obuka za zaposlene. Tokom protekle godine sam učestvovala u izuzetnom projektu „Izgradnja i jačanje partnerstva porodice i škole“ Centra za etiku, pravo i primenjenu filozofiju (CELAP) kao jedna od realiza-

MIXER / temat

Ksenija Perišić:

Rodni jaz u obrazovnom sistemu u Srbiji

Slobodanka Markov:

Potreba za rodno inkluzivnim obrazovanjem i saradnjom škola sa roditeljima

antiCEMENT

Saša Ćirić:

Vreme je za pravdu ili poziv na pogubljenje

ARMATURA

Marjan Ivković, Tamara Petrović Trifunović i

Srđan Prodanović:

Kako smo sistematski uništeni identitetom

VREME SMRTI I RAZONODE

Nika Dušanov: Mala džipsi mama

torki akreditovanog seminara „Svi naši identiteti“ za nastavnike i nastavnice u osnovnim školama i obuke za roditelje. Umesto jedne kristalno jasne slike, ove uloge pružile su mi deliče slagalice, stvarajući utisak o jednoj donekle nesaglasnoj predstavi koju čini stanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju u Srbiji.

Priznato je da jednu od ključnih prepreka za napredak predstavlja rašireno *neprepoznavanje* pojave i nedovoljno znanje o tome

šta predstavlja. Npr. ako se žmuri na „vačarenje“, jer: nije toliko strašno, sramota nas je da pričamo o tome, dečaci ne mogu da se obuzdaju, devojčice to vole i kada tvrde suprotno, to je prirodno i stvar odrastanja... (a ovo su sve stavovi koji se misle u sebi ili izgovaraju naglas u našim školama), onda kreiramo osnovu za seksualno nasilje nad devojčicama i ženama sada i ubuduće.

Ono što ne treba zanemariti jeste i raširenost vrednosti koje su u direktnoj suprotnosti sa ravnopravnošću. Ako smatramo da je „prirodno“ da devojčice upisuju filološku, a dečaci matematičku gimnaziju, imaćemo problem sa segregacijom tržišta rada. Kada se pokrene diskusija o vrednostima i među roditeljima i među zaposlenima često provejava prizvuk nostalgije za jednostavnijim, pozudnijim vremenima, jednom fantazijom o „dodu nevinosti“ za koje volimo da mislimo da je zaista postojalo, gde se znalo ko je „gazda u kući“, a sa druge strane strah od novog („reformi“), nepoznatog („uticaja sa Zapada“), svega što se doživljava kao nepredvidivo.

U vremenu kada postoji tako malo faktora koji obezbeđuju bazičnu sigurnost, nije iznenađujuće što se ovi strahovi pojačavaju. Možemo ih razumeti, ali isto tako i priznati da oni oduzimaju energiju za promene koje su potrebne i pomažu da se održi jedan nepravedan sistem.

Kao i na svim drugim poljima, i ovde postoji određeni *manjak energije i motivacije za promenu koje prati istrošenost svih vrsta resursa*. Uprkos ovom stanju, postoje mesta entuzijazma i istrajnih napora koja opstaju uprkos svemu, a proizilaze iz istinske brige za dobrobit dece. Uvek mi je iznova ohrabrujuće i inspirativno kada vidim koliko zaposleni u prosveti unose energije i lju-

¹ Podaci iz istraživanja rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji http://www.unicef.org/serbia/Istrazivanje_rodno_zasnovanog_nasilja_u_skolama_u_Srbiji.pdf

² Devojčice i dečaci u svetu zanimanja – rodna komponenta u projektu „Profesionalna orijentacija u Srbiji“

³ Stjepanović-Zaharijevski D., Gavrilović D., Petrušić N., Obrazovanje za rodnu ravnopravnost - analiza nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu, UNDP 2010.

bavi u svoj posao, uprkos stalnim susretanjima sa nedovoljnim vrednovanjem njihovog rada.

Neodvojiv od svega navedenog je i veći izazov koji predstavlja pokušaj postizanja *uspešne i delotvorne saradnje između roditelja i škole*. Kada se za mišljenje pitaju zaposleni u školama, stiće se utisak da su rodni stereotipi pre svega stvar „kućnog vas-pitanja“, a s druge strane, kod roditelja postoji nezadovoljstvo u susretu sa sistemom koji doživljavaju kao rigidan gde njihovo uključivanje nije uvek dobrodošlo. I nastavnici i roditelji jedni druge ponekad vide kao suprotstavljene grupe, kada se odgovornost prebacuje kao vruć krompir dok se upire prstom u onog drugog, a nerazumevanje se zaoštrava. Iako svakako postoji i mnogo primera uspešne saradnje, ostavljen je veliki prostor za napredak koji čeka uvođenje boljih modela za premošćivanje različitih perspektiva a u ime istog cilja koji sve povezuje.

Rodna ravnopravnost je tema o kojoj sve češće može da se čuje, ona je sve više deo glavnih tokova, a sve veći broj osoba uviđa njen značaj. Prethodnih godina našla je put i do raznih zakona i nacionalnih strategija. Ipak, podaci, od kojih su oni navedeni

na početku teksta samo delić, ubedljivo govore o tome koliko smo još uvek daleko od postavljenog cilja. Školstvo nigde, pa ni kod nas, nije neutralno i objektivno. Ono istovremeno odražava i obnavlja nepravedne odnose moći u društvu i dalje ne obezbeđujući jednake šanse za sve. Takođe na različite načine aktivno prenosi diskriminativne obrasce koji sputavaju potpun razvoj dečjih potencijala – ograničavajući njihovu autentičnost, slobodu, razvoj i bezbednost. Dok recimo u Švedskoj, zemlji koja prednjači po stepenu rodne ravnopravnosti, postoji i reč za disciplinu koja se bavi ovom temom – „genuspedagogik“, u Srbiji u nastojanjima da promenimo stanje stvari kao da se iznova i iznova vraćamo na startno polje, objašnjavajući šta je rod, šta je pol... i zašto je to važno za sve nas.

Cilj delotvorne promene svakako ne može da počiva samo na pojedinačnim akcijama. Tokom proteklih nekoliko decenija, pokrenuto je više inicijativa i programa u školama koje se tiču rodne ravnopravnosti. Ogromna je zasluga feminističkih nevladinih organizacija koje su od početka '90-ih neprekidno ulagale napore da se prepozna značaj prevencije i sprečavanja muškog nasi-

lja nad ženama i radile na iskorenjivanju patrijarhalnih stereotipa kroz seminare i obuke sa svim uzrastima. U poslednje vreme, u više navrata dolazi i do saradnje sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja kroz zajedničke poduhvate – projekti u vezi sa profesionalnom orijentacijom i rodno zasnovanim nasiljem su primeri koje je direktno podržalo Ministarstvo i koji su obuhvatili veći broj škola. Ipak, jedna od najproblematičnijih tačaka jeste nepostojanje adekvatne systemske podrške i mehanizama za implementaciju, bez kojih zakonski okvir ostaje samo mrtvo slovo na papiru. Jasno je da efikasno delovanje na ovako složen fenomen zahteva dobro osmišljene, povezane i temeljne preventivne i interventne akcije na svim nivoima sistema, podržane i „iznutra“ i spolja. Bez toga, ostaje samo da među „svoja četiri zida“, pa bilo to u kući ili ponekoj učionici, učimo decu lekcijama nenasilja i saradnje, ravnopravnosti i solidarnosti, podstičući i ličnu snagu i brigu za druge... Ali ako ostanemo samo na tome, bojim se da to neće biti dovoljno da izgradimo drugačiju realnost za sve sadašnje i buduće građanke i građane ove zemlje ■

Piše: Slobodanka Markov

POTREBA ZA RODNO INKLUZIVNIM OBRAZOVANJEM I SARADNJOM ŠKOLA SA RODITELJIMA

Krajem 80-tih godina, Entoni Gidens, ugledni engleski sociolog, izdvojio je šest osnovnih tema za sociološko proučavanje savremenog društva koje je označio kao „svet koji se menja“. Jedna od tih tema bila su i „pitanja muškog i ženskog pola“. Danas se polovina ljudskog supstrata sadržanog u navedenoj temi bori za svoja ženska ljudska prava i u tom smislu pripada „svetu koji se menja“.

U ovoj prilici ukazujemo na princip rodne ravnopravnosti kao na tekovinu dugotrajne borbe ženskih i feminističkih pokreta širom sveta, kao i na angažovanja generacija, i žena i muškaraca, protiv viševakovne i višestruke diskriminacije žena. Da bi se otklonile duboko ukorenjene rodne predrasude prema ženama u Srbiji, u sklopu procesa pristupanja Evropskoj uniji, zagovara se potreba za rodno inkluzivnim obrazovanjem i definišu se zadaci i načini ostvarivanja tog principa kroz školske kurikulume. Ravnopravnost žena i muškaraca bila je jedan od principa proklamovanih tokom perioda socijalizma u Srbiji sa nastojanjima da se ostvaruje u praksi, istina sa dosta formalizma, ali je imao i stvarnu i simboličku vrednost razlikovanja od položaja žena u velikom broju drugih zemalja. Brojne teoretičarke i aktivistkinje su temu rodne ravnopravnosti uvele u akademski diskurs, odnosno razvile aktivizam u ostvarivanju ovog principa, znatno pre nego što su aktivnosti na tom planu intenzivirane u sklopu procesa pripreme za priključenje Srbije Evropskoj Uniji. Stoga je bilo očekivano da potreba za rodno inkluzivnim obrazovanjem dobije podršku ne samo državnih organa, već i šire zajednice (društvenih institucija i profesionalnih udruženja u oblasti obrazovanja, kulture i nauke, organizacija civilnog društva, građanstva, kao i teoretičara, istraživača i pisaca fokusiranih na rodne teme).

Po definiciji, evropska politika *Gender Mainstreaming-a* vodi ubrzanju društvenog napretka, jer obezbeđuje da se ne rasipaju kapaciteti i talenti žena već da se oni stave u funkciju razvoja društva. Dostupni statistički podaci još ne potvrđuju takve ishode kod nas. Više žena, na primer, završava fakultete, ali ih se više nalazi i među nezaposlenima sa tim nivoom obrazovanja. Dalje, jedan od oblika rodne pristrasnosti jeste i evidentno obnavljanje tradicionalne matrice podele profesija i zanimanja po polu, koje je praćeno i razlikama u zaradama. U strukturi studenata pedagoških fakulteta, filologije, humanističkih i društvenih nauka, a u nešto manjoj meri i ekonomskog, farmaceutskog i medicinskog fakulteta, još uvek je značajno više devojaka. Isto važi za srednje ekonomske, medicinske, farmaceutske i druge škole. Princip ravnopravnosti žena i muškaraca operacionalizovan je posebnim zakonskim propisima Republike Srbije i ugrađen je tako u nastavne programe, obrazovne sadržaje i nastavnu praksu u osnovnim i srednjim školama. Bez sumnje su to važni uslovi za socijalizaciju školaraca u duhu rodne ravnopravnosti od osnovne škole pa do vrha obrazovne stratifikacije. Međutim, raspoloživi podaci pokazuju da profesori nisu bili uopšte, ili nisu bili u dovoljnoj meri, osposobljeni za tu vrstu zadataka budući da u studijske programe na nastavnim fakultetima, na kojima su oni studirali, nisu bili uključeni sadržaji vezani za diskriminaciju na osnovu pola/roda. U tom smislu je od posebne važnosti podatak da na fakultetima na kojima se obrazuju budući profesori i učitelji, kao i na drugim fakultetima, još uvek nema predmeta sa sadržajima iz oblasti rodne ravnopravnosti, kao što su istorija ženskih i feminističkih pokreta, feminističke teorije, kao i saznanja iz oblasti odnosa roda i medicine, roda i urbanizma, roda i umetnosti, roda i invalidnosti, ženskog liderstva, preduzetništva žena i drugih. Evidentan raskorak sa proklamovanim ciljevima treba sagledati u širem neoliberalnom kontekstu funkcionalizacije obrazovanja i stavljanju akcenta na usvajanje znanja koja se mogu prodati na tržištu. I univerziteti su na tržištu!

Još nema dubljih i obuhvatnijih analiza efekata urodnjavanja obrazovnih kurikuluma kroz obrazovne programe, nastavni proces i nastavnu praksu. U stručnim analizama procesa uspostavljanja rodno inkluzivnog obrazovanja uglavnom se tumače zadaci u ostvarivanju rodne ravnopravnosti koji proizilaze iz međunarodnih dokumenata i naših novijih propisa. U jednoj od visoko-stručno urađenih analiza nastavnih programa, utvrđeno je da pitanja relevantna za razumevanje rodne (ne)ravnopravnosti nisu uopšte uneta u kurikulume u Srbiji. Globalni pogled na dešavanja u ovoj oblasti obrazovnih zadataka, ukazuje na prilično izražen formalizam u obrazovnoj praksi. Seminari za edukaciju nastavnog osoblja i roditelja iz oblasti rodne ravnopravnosti evidentno su „u drugom planu“, ređe se finansiraju i pohađaju u odnosu na one koji se neposredno odnose na predmete struke.

Državni organi su stvorili adekvatnu regulativu, ali nisu obezbedili institucionalne i druge uslove za primenu rodno inkluzivnog obrazovanja. Kroz širu društvenu i obrazovnu politiku formulišu se okviri i matrica rodno ponašanja u školi, za sve aktere, i nastavnike i učenike, ali se na nivou najopštijeg uvida uočava da se ta politika ne sprovodi delotvorno.

Šta škola kod nas može da uradi na polju podsticanja rodne ravnopravnosti? Da li je izvesno da može mnogo više nego što sada čini? Pre svega, škola treba da radi na dekonstrukciji i prevazilaženju segregacije na osnovu roda, očekivanih rodnih uloga i različitih perspektiva za muškarce i žene, kao i na upoznavanju učenika sa mogućnostima izbora budućih profesija i zanimanja, na širenju prostora sloboda i za devojčice i za dečake u pogledu opcija za buduće profesionalne karijere. Ne radi se o tome da se jedna ideologija („muška“) zamenjuje drugom („ženskom“), već i da muškarci imaju, na primer, pravo

da biraju domaćinstvo kao predmet, a da ih niko ne ismeva zbog toga, da biraju profesije koje su u saglasnosti sa njihovim talentima, senzibilitetom i željama, a ne u skladu sa očekivanjima i ustaljenim shvatanjima sredine. Takođe, da devojčice i devojke biraju nove profesije u oblasti informacionih tehnologija i drugih inovativnih oblasti, kao i iz kruga „klasičnih muških profesija“. I da pri tome, i jedni/e i drugi/e imaju stručno utemeljenu podršku profesora i stručno-pedagoške službe škole. Većina škola se ne bavi unapređivanjem nenasilne komunikacije između dečaka i devojčica. Zato je taj vid komunikacije više forma nego sadržaj.

Urodnjavanje obrazovnog procesa treba da se definiše i planira u skladu sa određenom društvenom sredinom kako bi se određeni rodni stereotipi lakše uočavali i dekonstruisali od strane samih učenika. Saradnja sa roditeljima je takođe deo školskog sistema rada i upravljanja – oni su u rad škola uključeni prvenstveno preko rada odeljenjskih zajednica, a zatim preko učešća u radu Saveta roditelja i drugim timovima i organima škole. Ipak, iako postoji institucionalna osnova za njihovo angažovanje, ona se ne koristi u dovoljnoj meri, a angažovanje ni po intenzitetu, ni po obuhvatu najčešće ne prati do-

gađaje u školi. Rodna ravnopravnost i druge aktuelne teme uglavnom nisu razmatrane i analizirane na način koji bi doveo do ishoda u planovima rada i pravilnicima za promenu i unapređenje stanja.

Rodno korektno ponašanje se uči od roditelja, porodice i škole i zato svi navedeni akteri snose odgovornost za odsustvo takvih ponašanja. S tim u vezi, od posebne važnosti je zajedničko angažovanje škole i roditelja u razvijanju emotivne pismenosti i u osnovnim i u srednjim školama. Ta bi aktivnost izvesno imala šire implikacije na ponašanje dečaka i mladića, kao i devojčica i devojaka, u smislu razvijanja i afirmacije emocija različitih od besa, agresije i sličnih koje su postale uobičajeni način reagovanja mladih na sredinske podsticaje ili situacije u okruženju. Porast vršnjačke agresije je odraz *bolesnog društva*. Preventiva je saradnja roditelja i škole kroz programe o upotrebi rodno osvešćene i nenasilne komunikacije, kao i kroz druge aktivnosti koje bi u fokusu imale ove metode. To bi bila osnova za smanjivanje vršnjačkog nasilja i promenu opšte atmosfere u školi, potencijalno i porodici, odnosno za njihovu stabilizaciju i stvaranje podsticajnog okruženja za razvoj ličnosti dece i mladih.

Činjenica da se Srbija nalazi u dubokoj ekonomskoj krizi predstavlja teret pod kojim mogu biti dovedeni u pitanje mnogi atributi demokratskog društva, uključujući i dostizanje rodne ravnopravnosti u različitim društvenim sferama ■

Tekstovi u rubrici Mixer nastali su u okviru projekta „Izgradnja i jačanje partnerstva porodice i škole“, čiju realizaciju je finansijski podržala Ambasada Kraljevine Norveške u Beogradu.

antiCEMENT

Piše: Saša Ćirić

VREME JE ZA PRAVDU ILI POZIV NA POGUBLJENJE

Viktor Ivančić: *Radnici i seljaci* (Fabrika knjiga, 2014)

Eto, zgodno je sa ova dva citata metnuta u naslov sažeti dve suštinske odlike i kontroverze knjige priča, nominalno knjige eseja, Viktora Ivančića *Radnici i seljaci*. U stvari, „Vreme je za pravdu“ je polustih citat, kome nedostaje parnjak, Poluks, koji glasi da je vreme i za istinu. Međutim, taj polustih je izlišan za prozni svet Viktora Ivančića: u tom svetu, kao i u onom u kome živimo, odavno svi sve znaju, ili mogu da saznaju, činjenice su poznate i dostupne, pa opet kao da je istina nepoznata ili je sasvim nemoćna. Znamo, ali ne marimo, rekao bi lik iz Evripidove drame. Cinično društvo, poentira Ivančić. U situaciji kada je istina poznata i dostupna ali nedelatna, a nepravda očita i sveprisutna, pojedinci koji ne dopuštaju da ih pokrije samosažaljiva žabokrečina nemoći, poduhvat instaliranja pravde moraju samoinicijativno uzeti u svoje ruke, skoro kao Betmen u Gotham sitiju. Tu dolazimo do drugog dela naslova i Nabokovljeve novele: nasilje je neizbežno sredstvo i jedini način koji projekat povratka pravde, reinstaliranja pravde u stvarnost, može učiniti realnim. U stvari, nasilje za pravdu je već u samom činu vlastitog ispoljavanja vrsta samoostvarenog pravednog cilja. Atentati na ministre i vodeće tajkune, kolektivno samoubistvo zajedno sa članovima gradske skupštine, „šaranje malo“ po slučajnim prolaznicima, eutanazija u više svrhe, pravedna osveta, sve su to slučajna, akcidentalna imena sa eksplozivnim punjenjem violentiae. Da li je Ivančićevo nasilje izraz očajničkog ili anticipativnog čina, izolovana akcija pojedinca ili kolektivni čin, frustracioni kanal, anarhistički hedonizam ili postepeni uvod u revoluciju?

Da ima smisla knjigu *Radnici i seljaci* čitati na ovaj način navodi nas završna rečenica promo teksta sa korica: „I dok čitaoci uživaju u vrhunskom štivu, nama ostaje nada da će im se dogoditi nešto slično.“ Istina malo dvosmisleno. „Da će im se dogoditi“ može da znači da čitaoci poput junaka Ivančićevih priča sami osećaju poriv za reinstaliranjem pravde i pokrenu svoje lenje *homeroidne* (V. Despotov) guzice, ali i da čitaoci postanu svedoci da nasilno uspostavljanje pravde počinje da se dešava u društvu u kome žive, ne nužno njihovim aktivnim učešćem. Dobar marketinški tekst i treba da bude radikalniji od proizvoda koji reklamira. Ali, i mimo provokacije sa korica, koja govori o pobuni likova zabašurujući nasilne oblike koje pobuna uzima, ne samo da ima smisla, već se Ivančićeva knjiga i ne može čitati mimo fenomena pravde i nasilja. Da pobunjeni likovi Ivančićevih pričeseja formiraju debatne klubove, učestvuju na tribinama ili RTV-polemikama, osnuju pokret ili političku stranku, nešto kao: „Dosta je bilo!“, tj. u duhu ove knjige: „Budimo ljudi ili kalašnjikov će da sudi!“, takva narativna rešenja bi predstavljala čistu sprdnju i to bar iz dva razloga. Prvo, likovi knjige, kao uostalom i sam autor, kao uostalom i mnogi od nas, dobro znaju da su sa-

vremeni mediji obične režimske ili korporativne poleguše, dok se incidenti profesionalnog novinarstva, ako negde samoniklo izdžikljaju kao korov, kao korov i trebe, ili ih se drži pod staklenim zvonom, za pelcer i samohvalisanje, ali i to dok ne poodrastu i ne krenu da puštaju pipke izvan kontrolisane samice. I drugo, likovi Ivančićevih priča, kao i sve više stvarnih likova, ne veruju nimalo u demokratiju, njene procedure i institucije, njen duh, edukaciju, ljudska prava i slobode.

I tu smo već na kritičnoj tački, koja nas poput nekakve sfinge pita: Kuda dalje, rođače? Oš u revoluciju ili u kontrarevoluciju, ajde preispitaj se, pa gukni.

Ivančićeve priče ne da ne daju odgovor na ovo pitanje; one ovo pitanje ni ne postavljaju. Nemoguće je u njima prepoznati određeni ideološki izbor, tačnije, nemoguće je prepoznati poziv na društvenu revoluciju, iako nas sa korica zaskaču petokrake, srpovi i čekići. Nasilna pobuna je pretežno individualni i isključivo samosvrhoviti čin, nekako čin po sebi i za sebe. I još više, to je čin koji se u naše vidno polje vraća kao unapred odbačena opcija, opcija koje smo se odrekli u ime ideala tolerancije i nenasilnog otpora, da bismo postali suvišni ljudi i nemoćni marginalci. U prvi plan pobunjenog čoveka dolazi ipak ne nasilni čin, već moralna svest i osećanje za pravdu. Dostavljačica lekova terminalnim bolesnicima u priči „Aukcija“, koja odbija da lek namenjen siromašnom pacijentu uruči bogatom donatoru bolnice, takođe teško obolelom, ili svojevrsni eutanazijski čin medicinske sestre u priči „Ostavinska rasprava“, koja gušenjem teško bolesnog pacijenta sprečava da se aktivira testament kojim bi novac naftnog magnata pripao nedostojnim naslednicima a ne u humanitarne svrhe, prikazana su kao dva čina radikalne etičnosti, ne prestajući da budu samovoljni zločin. Tek u priči „Paviljon“ postoji kolektivna akcija, „korisnika usluga“ staračkog doma, koji oružano preuzimaju upravljanje domom i staru upravu uzimaju za svoje taoce. To što će i sebe i upravu i članove gradskog veća dići u vazduh izraz je najdublje prezira prema savremenoj demokratiji, vid autodestrukcije sa javnom porukom.

Ako zanemarimo i oprostimo autoru kreativni hedonizam čije su pogonsko gorivo bogate guzonje lišene života, i ako se podsetimo da njegove priče ne plediraju za socijalnu revoluciju, treba pitati šta je njihov cilj, odnosno – da li možda *Radnici i seljaci* predstavljaju knjigu čistog anarhističkog užitka, de sadovsku grotesku bez pouke koja podilazi i tetoše naše mračne porive? Opet, pre istini nego pravdi za volju, rekao bih da je takav užitak konstituent knjige, ali nije jedini. Ma koliko nekom delovalo bizarno, Ivančićeva knjiga priča *Radnici i seljaci* multižanrovski eksploatiše nasilje. Tačnije ona spaja duh satire, zaplet krimi trilera, koji po pravilu mora biti krvav, i duh društvene kritike, koji na primerima ratnih zločina (iz Lore) i (post)tranzicione pljačke izvodi svoj makabrično-poučni čas anatomije. A nije i da nema inovativnih naratoloških prosedeja koje Ivančić koristi: tradiciju dijalekatske i usmene priče (priča „Odbačeni teret“), epistolarne mejl prepiske između pokojne žrtve, njene žive ćerke i živog načelnika splitskog MUP-a, groteskno-natprirodni spoj je i tu u funkciji kritičke satire („History channel“), ili se zgodno poziva na poslednju knjigu Agate Kristi glade toga ko je ubica i sa kog to povlašćenog mesta u strukturi priče on dolazi („Originali i krvotvorine“).

Elem, ono što može da zbuni jesu eksplicitni prizori nasilja koji nisu ničim opravdani i ničim problematizovani, koji imaju i svoje žanrovsko utemeljenje i svoju *pedagošku* svrhu problematizacije društvenog konteksta. Gorka je knedla Ivančićevog smeha, taman one veličine reznetih ljudskih tela književnih likova, palih na bojnopolju književnosti koja je iznenada postala moćnija od života. Ko bi se nadao tom obrtu? ■

ARMATURA

Pišu: Marjan Ivković, Tamara Petrović Trifunović i Srđan Prodanović

KAKO SMO SISTEMATSKI UNIŠTENI IDENTITETOM

Srpsko-albanski odnosi u socijalističkoj Jugoslaviji

KROKI ZA JEDNU ZABORAVLJENU ISTORIJU PROTESTA NA KOSOVU

Za širu javnost, među prelomnim događajima u savremenoj istoriji oba naroda svakako su i demonstracije na Kosovu tokom šezdesetih i osamdesetih godina XX veka. Međutim, ključ po kome se sami protesti tumače često podrazumeva tezu o dva konkurentna nacionalizma upletena u borbu oko teritorije. Jedni su u tome videli srpski centralizam i težnju ka jačanju „neokolonijalnih pretenzija“ i dominaciju nad manjinskim stanovništvom unutar okvira Srbije kao federalne jedinice SFRJ. Kod drugih je svaki oblik bunta koji je dolazio sa albanske strane preinačen u ispoljavanje „albanskog secesionizma“ i želje da se dominira nad manjinskim stanovništvom unutar same pokrajine.

Kada se malo bliže pogleda, najvećim protestima (iz 1968, 1981. i 1989. godine) redovno su prethodile velike ekonomske krize koje su se uglavnom ispoljavale u padu kupovne moći najvećeg broja građana bivše Jugoslavije, kao i u jačanju klasnog raslojavanja u vidu formiranja takozvane „crvene buržoazije“. Naravno, niko ne spori da je pad standarda oduvek davao povodima za različite vrste „nacionalnih buđenja“. Ipak, ovim objašnjenjem se u potpunosti zanemaruje činjenica da se jedan od osnovnih principa putem kojeg su ondašnje elite pribavljale legitimnost sistema zasnivao na tome da je u socijalističkom društvu pojava stagnacije i klasa bila teorijski i praktično nemoguća. Odgovor na ovaj prividni paradoks bi valjalo potražiti u specifičnosti našeg puta u socijalizam koji je pre svega podrazumevao određenu vrstu eksperimenta sa liberalnom ekonomijom, što je za posledicu imalo i srazmerno nestabilniji sistem, kao i veću koncentraciju resursa u rukama manjine (ovi resursi nisu nužno morali biti u formi novca, već i u privilegovanoj poziciji političkog i ekonomskog odlučivanja unutar strukture samoupravljanja). Štaviše, ukoliko se obrati pažnja na reforme koje su se odvijale od sredine šezdesetih, može se uvideti da je ondašnja socijalistička elita, po svemu sudeći, smatrala da se svaki oblik ekonomsko-socijalnih teškoća morao rešiti adekvatnom liberalizacijom ekonomske i političke sfere. Shodno tome, iz perspektive vladajućih struktura, zadržavanje sopstvenih povlašćenih pozicija – koje su se ideološki zasnivale na zvaničnom egalitarizmu socijalističkog društva – direktno je zavisilo od njihove sposobnosti da svaki vid socijalnog bunta protiv rastućih nejednakosti u jugoslovenskom društvu redefinišu ne-ekonomskim terminima.

Tako su protesti na Kosovu koji su se odigrali tokom 1968. godine – a koji se neretko uzimaju isključivo kao egzemplar za albanski nacionalizam – pored pomenute etničke i identitetske komponente zasigurno imali i socijalnu dimenziju. Nekoliko godina pre nego što će do ovih nemira doći, jugoslovenska vlast je u periodu između 1964. i 1965. godine, uvela čitav niz ekonomskih reformi čiji je cilj bio bolja integracija jugoslovenske privrede u svetsko tržište. Tako je došlo do liberalizacije carinskih stopa, dok je dinar zarad rasta izvoza bio devalviran u odnosu na dolar, što je na kraju rezultiralo značajnim povećanjem cena na malo. Posledice ovih poteza su se pre svega ogledale u opadanju životnog standarda stanovništva. Počevši sa reformama iz šezdesetih, sve veće jačanje autonomije preduzeća u samoupravnom socijalizmu je izrazito išlo na ruku kako bogatijim federalnim jedinicama i regionima, tako i sve užem broju sve bogatijih političara i tehnokrata.

Valjalo bi pri tom imati na umu da je upravo socijalni bunt protiv crvene buržoazije bio i jedan od osnovnih pokretača demonstracija koje su se odvijale u Beogradu iste godine. Međutim, dok se studentskim demonstracijama u Beogradu pridavala važnost i validnost kritike tadašnjeg socijalnog stanja, dotle su se događaji na Kosovu tumačili isključivo u

nacionalističkom ključu. I najveći cinici bi se složili da je teško zamislivo da su parole usmerene ka menjanju celokupne društvene strukture i demontiranju „crvene buržoazije“ koje izgovaraju beogradski studenti prouzrokovane isključivo lokalnim kontekstom. I da je, sa druge strane, ta ista socijalna komponenta kod demonstracija Albanaca na Kosovu izostala. Kosovo je, naposljetku, bio jedan od najnerazvijenijih regiona SFRJ i ne-egalitarne posledice jugoslovenskog eksperimenta sa liberalizmom morale su se veoma snažno osetiti upravo na tim prostorima. Međutim, zbog potencijalno strukturalne povezanosti dvaju izliva bunta, vladajuće elite bivše Jugoslavije su već u to doba nastojale da svoju privilegovanu poziciju zadrže upravo tako što će razviti novu tehnologiju vladavine u kojoj su se društveni problemi tretirali kao partikularni nacionalni i identitetski interes. Time su se istovremeno ostvarivala dva važna cilja za očuvanje vlasti: svaki potencijalno opasni socijalni protest koji bi mogao da dovede u pitanje legitimnost same vlasti se vrlo lako mogao diskreditovati kao još jedno ispoljavanje „kontrarevolucionarnih“ šovinističkih težnji, dok je u „ime pravde među naroda i narodnosti“ moglo da se nastavi sa liberalnim eksperimentom samoupravne fragmentacije društva koji je uvećavao koncentraciju resursa u rukama manjine.

Ovo strateško opredeljenje socijalističke elite tek je poprimalo svoje konture tokom šezdesetih godina prošlog veka, međutim u decenijama koje su dolazile identitetski pristup komplikovanim društvenim problemima postao je u sve većoj meri sastavni deo institucionalnog sistema SFRJ, dobivši 1974. i svoje ustavno utemeljenje. Istovremeno, liberalizacija ekonomije omogućavala je intenzivniju saradnju sa međunarodnim kreditorima (pre svega sa MMF-om). Tako je, s kraja sedamdesetih i početka osamdesetih godina prošlog veka, Jugoslavija potpisala šest kreditnih aranžmana, od kojih je onaj iz 1982. bio najveći kredit koji je MMF dotad izdao nekoj zemlji. Nije zgorog napomenuti i da je upravo u ovom razdoblju formiran neoklasični ekonomski pristup (danas poznat kao neoliberalizam) u okviru kojeg se temeljno režu svi javni troškovi i socijalna davanja, dok se po pitanju društvenog razvoja i političke stabilnosti tržištu pridaju skoro magična svojstva. Jugoslavija je usled svoje otvorenosti spram kapitalizma svakako bila podložnija novom duhu vremena.

Ovim se otvara prostor za alternativno tumačenje još jednog događaja koji se često uzima kao čist izraz nacionalizma. Reč je o demonstracijama koje su se na Kosovu odvijale tokom 1981. godine. Naime, prve dve godine osamdesetih su bile obeležene „procesom stabilizacije“, nekom vrstom eufemizma za ono što brojni današnji „odgovorni i državotvorni“ političari nazivaju merama štednje. Sasvim očekivano, (ponovo) je usledio rast cena na malo, porast nezaposlenosti (koja po običaju najviše pogađa mlade) i pad standarda. U martu te godine, grupa Albanaca na Prištinskom univerzitetu demonstrira protiv loših uslova u domu i menzi, ali i opšteg manjka perspektive koju socijalistička omladina ima u pokrajini. Ipak, kao i u slučaju šezdesetosme, republičke i pokrajinske vlasti su u potpunosti negirale bilo kakvu ekonomsku dimenziju ovih problema i ceo bunt su okarakterisale kao nacionalističku kontrarevoluciju. Rešenje za ovu krizu je shodno tome opet bilo na tragu „ekonomskih (liberalnih) reformi“. Tako će te 1981. godine, Fadilj Hodža, tadašnji član predsedništva SFRJ i predsedništva SKJ – koji će u očima srpske javnosti do kraja decenije postati jedan od ključnih predstavnika albanskog secesionizma – tvrditi da se socijalni problemi ne smeju...

...rešavati vandalizmom, rušenjem te naše narodne imovine koju su svojim rukama stvarali svi narodni radni ljudi, zatim neprijateljskim i nacionalističkim akcijama, već naporima organizovanih socijalističkih snaga svih naroda i narodnosti Kosova u borbi za veću produktivnost rada, za sprovođenje mera ekonomske stabilizacije...¹

Socijalno nezadovoljstvo Albanaca koje se ispoljilo na Prištinskom univerzitetu je bilo samo predznak ekonomsko-političke krize koja

1 „Razvoj Kosova smeta kontrarevolucionarima“, Borba 4. april 1981, str 3.

2 Iz referata Slobodana Miloševića na Konferenciji Saveza komunista Srbije („Nemamo pravo da odustanemo“, Politika, 22. novembar 1988, str. 1).

će potresti prostore bivše Jugoslavije kasnije tokom te decenije. Međutim, progresivno usvajanje liberalizma je ostavilo posledice na sam diskurs artikulacije socijalnih problema. Pred pad Berlinskog zida jugoslovensko društvo se našlo u veoma specifičnoj situaciji. „Obični građani“ su i sami s godinama počeli da u sve većoj meri pitanja nezaposlenosti, cena i perspektive promatraju kao isključivi proizvod (manjkavosti) bratstva i jedinstva. Ali, veća promena se možda dogodila u redovima same elite. Naime, jedan deo rukovodstva, oličeni u Anti Markoviću, bio je mišljenja da potpuno usvajanje tržišta može da se izvede na način koji bi i dalje držao pod kontrolom bujanje etničkog nacionalizma. Sa druge strane je stajao onaj deo elite, predvođen Slobodanom Miloševićem, koji je samu ideju dalje liberalne ekonomske reforme tretirao kao neraskidivo povezanu celinu sa otvorenim ispoljavanjem nacionalističke ideologije. Liberalni eksperiment samoupravljanja je u velikoj meri pogodovao upravo ovoj drugoj skupini, budući da su se složeni socijalni problemi radnih ljudi decenijama redukovali u identitetskom ključu, dok se svaki oblik nezadovoljstva nasilno gurao u domen nacionalizma.

Tako dolazimo i do onog istorijskog mesta rađanja prividnih nužnosti u odnosima Srba i Albanaca, zloslutnih protesta iz 1988. godine. Miloševićeva struja u KP Srbije je medijski podgrevala srpski nacionalizam time što je upućivala na strah od majorizacije u pokrajini, kao i na navodno nepravedni status Srbije u okviru federacije unutar pravnog okvira Ustava iz 1974. godine. Ovo nezadovoljstvo se ispoljavalo u nizu naizgled spontanijih okupljanja Srba i Crnogoraca, koji su kulminirali velikim mitingom Bratstva i jedinstva na Ušću. Na planu ideologije ova događanja su se odvijala pod okriljem takozvane antibirokratske revolucije koja je i u nazivu i u sadržaju bila relativno komplementarna sa sve prisutnijim neoliberalnim pristupom ekonomiji.

Reforma zato, drugarice i drugovi, pre svega mora da bude raskid s iluzijama da politički činoci

društva mogu uspešno, metodima dogovorne ekonomije da upravljaju privrednim procesima i odnosima (...) Odlučivanje u procesu reprodukcije mora da se vrati u ruke neposrednih proizvođača i njihovih preduzeća, njihovim motivima i interesima, sposobnostima da se hvataju ukoštac s rizikom, s konkurencijom, sa svim onim izvesnim i neizvesnim pojavama koje za sobom nose tržišno priređivanje u svetu čiji smo deo.²

Preduslov za valjanu implementaciju tržišta koje bi ekonomiju izvelo iz krize ležao je u centralizaciji Jugoslavije, što je odgovaralo težnjama jednog dela srbijanskog rukovodstva i intelektualaca. Zahvaljujući nacionalističkoj mobilizaciji, prostor za socijalni bunt, koji ne bi imao etnički predznak, bio potpuno zatvoren za većinu običnih aktera, o čemu svedoče i protesti podrške pokrajinskom rukovodstvu partije koje su kao odgovor na Miloševićevu politiku organizovali Albanci.

ZAKLJUČAK: O SUBVERZIVNOSTI OPTIMIZMA

Događaji iz 1988. i godina koje su usledile, obeshrabrili su (barem na neko vreme, premda nedovoljno kratko) svaku nadu da će Albanci i Srbi biti u stanju da zajednički formulišu rečnik koji bi artikulaciju sasvim konkretne socijalne nepravde pokrenuo na univerzalnijim – neidentitetskim – osnovama. Kako godine prolaze i potrebe za nacionalnom državom se podmiruju, balkanska svakodnevnica nas sve više upućuje na to da glavni krivac za stalnu krizu, nacionalne tajkune i opštu nemaštinu ne može više toliko uverljivo da bude samo onaj Drugi, oličeni u naciji ili etničkoj grupi. Zbog toga naš pogled u mučnu istoriju ne sme biti kratkovid, on mora da ide izvan krvi i zločina, ka još „težem“ suočavanju – sa onim momentima u istoriji gde je postojala saradnja – ili makar mogućnost saradnje – u interesu ostvarivanja pravednijeg društva. Na tom putu mnogi će nas nazvati naivnima i nepopravljivim optimistima, ali upravo iskorak iz onog što nam se servira kao očigledno, može da nas izmesti iz tragedije u kojoj nema alternative sukobu ■

Tekst je nastao u okviru projekta „Figura neprijatelja – preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa“ koji KPZ Beton kao partner realizuje sa Institutom za filozofiju i društvenu teoriju, uz podršku Regional Research Promotion programa (RRPP) Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC).

Video prilog Figura neprijatelja dostupan na sajtu www.elektrobeton.net

VREME SMRTI I RAZONODE

Piše: Nika Dušanov

MALA DŽIPSI MAMA

Mala džipsi mama u crnom džaku.

Puši tompus u crnom fraku.

Ide da vidi svet gde ulice sjaje.

Razmisli još jednom, mala džipsi mama, staje pred nju neko.

U ustima mu neprekinut rezanac života. U Novčaniku snovi ćerke o životu bez snova negde u inostranstvu.

Želiš li to, mala džipsi mama, da mi se vrat uvrne oko svoje ose šest puta? Da nikad ne izvučem svoju decu iz bunara? Da večno okrećem čekrku? Mala džipsi mama?

Onda nisi dobra, mala džipsi mama.

Ostani u svom džaku. Ti ne smeš napolje.

Hajde, lepo, Hajde, lepo, jedan mali čvor, tu se moli za mene, za moju decu, mala mala crna mamice ■

BETONJERKA MESECA

Policija u Srbiji ne prati i ne prisluškuje novinare. Ionako zna unapred šta će ko da napiše ili izjavi.

Nebojša dr Vanga Stefanović